

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1953

ΕΥ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΙΟΥ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1953

ΒΡΑΒΕΙΟ ΝΟΜΠΕΛ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ΑΛΒΕΡΤΟΣ ΣΒΑΪΤΣΕΡ*

(Η ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ)

Ἡ ἠθικὴ ἰδέα βλέπει τὴν παρακμὴ ὅπως εἶναι, δηλαδή φοβερή, καὶ ἡ κατάσταση τοῦ πολιτισμοῦ γίνεται ἀφορμὴ πόνου γι' αὐτή, ἀλλὰ πιστεύει στὴ δυνατότητα μιᾶς ἀνανέωσης. Ὅσοι θεωροῦν τὴν κατάρρευση τοῦ πολιτισμοῦ ὡς κάτι φυσικὸ παρηγοριοῦνται μετὰ τὴ σκέψη ὅτι ὅχι ὁ πολιτισμὸς ἀλλὰ ἡ ἡμετέρα πολιτισμὸς θὰ χαθῆ καὶ ὅτι θὰ ἔλθῃ ἕνας ἄλλος στὴ θέση του, μιὰ νέα ἐποχὴ. Αὐτὸ κατὰ τὸν Σββαΐτσερ εἶναι σφάλμα. «Δὲν εἶναι μόνο ὁ πολιτισμὸς μιᾶς φυλῆς, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπότητος, τοῦ παρόντος ὅπως καὶ τοῦ μέλλοντος πού θὰ χαθῆ, ἂν εἶναι μάταιη ἡ πεποίθηση σὲ ἀναγέννηση τοῦ πολιτισμοῦ»¹.

Ἄς διατυπώσουμε ἀκόμη μιὰ προκαταρκτικὴ ἀντίρρηση σ' αὐτά. Ἐχουμε στίς ἀπόψεις αὐτὲς τοῦ Σββαΐτσερ ἕναν ἀπαράδεκτο φαναλισμὸ. Ἐχουμε μιὰ μάταιη προσπάθεια νὰ προεξοφληθῆ ἡ πορεία τοῦ μέλλοντος, μιὰ προσπάθεια πού δὲν δέχεται καμμιά οὔτε τὴν πιὸ σχετικὴ ἀὐτονομία στὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Ἡ ἀποψη εἶναι ἀπολύτως ἀπίθανη. Δὲν μπορῶ νὰ πιστέψω πὼς μπορεῖ νὰ προεξοφληθῆ ἡ πορεία τοῦ μέλλοντος, δὲν μπορῶ νὰ δῶ ὡς δεσμευτικὴ γιὰ τὸ μέλλον ἀρχὴ τὸ παρὸν. Μιὰ ἰδέα, πού θὰ θεωροῦσε ἀπόλυτα ἐξαρτημένο τὸ μέλλον ἀπὸ τὸ παρὸν θὰ με ἐφερνε σὲ ἀδυναμία νὰ καταλάβω καὶ τὸ παρὸν, γιατί κι' αὐτὸ θὰ ἦταν ἀπόλυτα ἐξαρτημένο ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ποιὸς μπορεῖ σήμερα νὰ δεχτῆ πὼς τὸ τέλος τῶν πολιτισμῶν πού πέρασαν ἦταν καὶ τέλος τοῦ πολιτισμοῦ; Ἡ ποιὸς μπορεῖ νὰ ἀρνηθῆ ὅτι παρόμοια στάση ἀκοιβῶς ἔχουμε καὶ στὴν περίοδο παρακμῆς καὶ τῶν ἄλλων πολιτισμῶν; Μήπως ὁ στωϊκισμὸς δὲν ἀποτελεῖ μιὰ παρόμοια ἔκφραση πίστεως στὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου ὡς τέλος κάθε πολιτισμοῦ; Καὶ ὅμως εἶχαν πεθάνει τόσοι ἄλλοι καὶ ἔζησαν τόσοι ἀκόμη. Ἡ πολυμέρεια τῆς ζωῆς καὶ ὁ ψυχικὸς πλοῦτος τοῦ ἀνθρώπου δὲν πρόκειται νὰ ἐξαντληθοῦν ἀπὸ τὴν πτώση μιᾶς πολιτιστικῆς μορφῆς. Ἀπειρες καινούργιες

μποροῦν νὰ παρουσιαστοῦν γιατί ὁ θάνατος εἶναι καὶ ζωὴ. Εἶναι ἀδιανόητη ἡ ἔλλειψη ἀὐτονομίας πού βλέπει ὁ Σββαΐτσερ. Νομίζω πὼς ἔχουμε μιὰ ἀντίδραση στίς ἀπόψεις τοῦ Σπέγκλερ, πού ἔβλεπε τοὺς πολιτισμοὺς ὡς ψυχο-οργανικὲς ομάδες μετὰ ἀπόλυτη ἀὐτονομία καὶ ἀνεξαρτησία. Ὁ Σββαΐτσερ φτάνει μετὰ μιὰ ὑπερβολὴ νὰ προβάλλῃ τὸ πεπερασμένο χρονικὸ ἐγὼ στὴν αἰωνιότητα. Ταυτόχρονα ἀποδεικνύει πόσο ἀντανακλᾷ τίς πιέσεις τῆς ἐποχῆς πού σὲ μιὰ πτώση ταυτίζονται τὸ ἐγὼ μετὰ τὸν κόσμον, τὸ τώρα μετὰ τὴν αἰωνιότητα. Ὅχι, εἶναι σφάλμα. Εἶναι συνέπεια τῆς κλασσικῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου νὰ δεχθῆ τὸ τέλος του, ὅπως καὶ τὸ τέλος τοῦ κάθε τί πού συνδέεται μετὰ αὐτόν. Γι' αὐτὸ μεταφέρει αὐτὴ τὴν ἀδυναμία στὸν κόσμον καὶ ἰσχυρίζεται πὼς τὸ τέλος τοῦ πολιτισμοῦ μας θὰ εἶναι καὶ τέλος τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Ὅχι, θὰ ζήσουν κι' ἄλλοι πολιτισμοὶ μετὰ ἀπὸ μᾶς μετὰ ἄλλες σχέσεις, σκέψεις, ἰδεώδη, κοσμοθεωρίες, ὅπως ἔζησαν καὶ πρὶν ἀπὸ μᾶς. Τίποτα δὲν τελειώνει μ' ἐμᾶς, μόνον οἱ φόβοι μας πού παίρνουν τὴν διάσταση τοῦ κόσμου θὰ ταφοῦν μαζί μας. Ὁ ἐγωκεντριζμὸς πού ἐκφράζει ὁ Σββαΐτσερ ἔχει ἀποκτήσει νόμιμα μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς δικαιώματα στὴ σύγχρονη φιλοσοφία, ἀλλὰ δὲν εἶναι φαινόμενο μόνο σημερινό. Τὸ γνωρίζουν ὅλοι οἱ πολιτισμοὶ ὅταν βρίσκονται μπροστὰ στὴν παρακμὴ τους, καὶ αὐτὴ ἡ θέση μόνο δείχνει ὅτι βρίσκονται σὲ πτώση. Καὶ ἔτσι θεωροῦν τὸ τέλος τους, τέλος τοῦ κόσμου. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ μετρηθῆ ἡ πορεία τοῦ μέλλοντος μετὰ τὰ μέτρα τοῦ παρόντος ἀφοῦ ἀκόμη καὶ τὸ παρελθόν δὲν εἶναι νόμιμο νὰ κριθῆ ἀπὸ τὸ σήμερα τὴν θέση. Καμμιά ἐποχὴ καὶ κανένας πολιτισμὸς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ πιστεύει ὅτι καλύπτει ὁλόκληρη τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε ὅλο τὸ πλάτος τῆς ζωῆς.

* * *

Συνεχίζοντας ὁ Σββαΐτσερ ἀναλύει τὴν ἔλλειψη ἰδεωδῶν τῆς ἐποχῆς μας καὶ δια-

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος καὶ τέλος.

πιστώνει πώς ή γενιά του δεν πιστεύει στην πνευματική πρόοδο της ανθρωπότητας. Η σύγχρονη σκέψη υποφέρει, παρατηρεί, από επικίνδυνα στοιχεία του έλληνορωμαϊκού κόσμου. «Υποφέρουμε σήμερα από το γεγονός ότι από πολλούς αιώνες ή θρησκευτική μας σκέψη βρίσκεται κάτω από την κυριαρχία του Ιουδαϊκού υπερβατισμού και της έλληνικής μεταφυσικής»³². Για να αναγεννηθί όμως ο πολιτισμός χρειάζεται έσωτερική πράξη και όχι έξωτερική, απαιτείται να θεωρηθί φορέας της αναγέννησεως ή ατομική προσωπικότητα. Η παρακμή της ήθικης και πνευματικής ζωής, κάνουν την κοινωνία ανίκανη να λύση τὰ προβλήματα. Ο πολιτισμός όμως βασίζεται σε μια κοσμοθεωρία: «τότε θα έπιστρέψουμε στον πολιτισμό, όταν αποκτήσουμε κατάλληλη κοσμοθεωρία και την πεποίθηση που δημιουργεί αυτή». Και ο Σβάϊτσερ βλέπει το μεγαλύτερο καθήκον του πνεύματος στην ανάγκη της κοσμοθεωρίας, στην ανάγκη της δημιουργίας της κοσμοθεωρίας. «The greatest of all spirit's tasks is to produce a theory of the universe». «Το μέγιστο από τὰ πνευματικά καθήκοντα είναι ή δημιουργία μιας κοσμοθεωρίας» κοσμοθεωρία δέ «είναι το περιεχόμενο των σκέψεων της κοινωνίας και των ατόμων που την αποτελούν, για τη φύση και το αντικείμενο του κόσμου μέσα στο οποίο ζούν, και ή θέση, ή μοίρα της ανθρωπότητας μέσα σ' αυτή»³³. Για να πιστώσει αυτή τη θέση του ο Σβάϊτσερ κάνει μια ανάδρομη στην ιστορία και μας δείχνει ότι κάθε εποχή παίρνει τις ιδέες από τις προσωπικότητες. Η έλλειψη κοσμοθεωρητικών ιδεών αποτελεί τον μεγαλύτερο κίνδυνο κάθε πολιτισμού. Η παρακμή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας αποδίδεται στην αρχαία φιλοσοφία, που δεν έδωσε κοσμοθεωρία ικανή να την διατηρήσει. Ο Στωϊκισμός αποφασίζει την τύχη των μεσογειακών λαών. Η άποψη είναι περισσότερο από τολμηρή, είναι άβάσιμη, γιατί το μόνο που δεν έλειψε από τον αρχαίο κόσμο ήταν οι κοσμοθεωρίες. Ίσως μόνον αυτές δεν είναι υπεύθυνες για τίποτα. Η διαφώτιση είναι μεγάλη εποχή γιατί έδωσε κατά τον συγγραφέα κοσμοθεωρία που κίνησε όλόκληρο τον νεώτερο κόσμο. Η άποικία του παρόντος προέρχεται από την αδυναμία να αποκτήση κοσμοθεωρία γιατί λείπουν οι μεγάλοι διανοητές. «Η ανόρθωση της εποχής μας είναι δυνατή και μπορεί ν' αρχίσει μόνο με δημιουργία μιας κοσμοθεωρίας»³⁴. Προκαταρκτικός όρος γι' αυτή τη δημιουργία είναι ή πίστη στη σκέψη και ο σεβασμός της αλήθειας. Ορθολογισμός και μυστικισμός θα συνεργασθούν γι' αυτό, και ή νέα κοσμοθεωρία θα πρέπει να είναι ήθικη και αισιόδοξη, «Ηθική είναι ή ανθρώπινη δραστηριότητα όταν κατευθύνεται στην έσω-

τερική τελείωση της προσωπικότητας». «Αισιόδοξη είναι ή κοσμοθεωρία ή οποία προτιμά την ύπαρξη από την άυπαρξία και καταφάσκει τη ζωή σαν κάτι με αξία»³⁵. Με αυτή την ήθικο-αισιόδοξη κοσμοθεωρία μπορεί να δημιουργηθί πολιτισμός. Πριν απ' όλα πρέπει ή Δυτική σκέψη να εγκαταλείψει την κοσμοθεωρία της Δράσης που όνειρεύεται. Η κοσμοθεωρία της Δράσης προέρχεται από ένα μεθύσι της δραστηριότητας και δεν ρωτάει αν ή θυσία μας στους σκοπούς και τις επιδιώξεις που έχει, βρίσκεται σε σχέση με το νόημα του κόσμου και της ζωής. Σ' αυτήν το βάρος πέφτει στην ποσότητα και όχι στην ποιότητα ενώ πρέπει να φθάσουμε σε μια κοσμοθεωρία που και ή δράση να δικαιώνεται «που τὰ ιδεώδη του πολιτισμού θα προέρχονται από το πνεύμα του αληθινού ανθρωπισμού»³⁶.

Το κεντρικό σημείο, το βασικό πρόβλημα για κάθε πολιτισμό είναι όπως πιστεύει ο Σβάϊτσερ ή κοσμοθεωρία, και τὰ πολλά χωρία δίνονται για να κατανοηθί αυτό. Φαίνεται σαν ν' αποδίδει μαγική δύναμη σ' αυτή τη λέξη ο συγγραφέας αφού τη θεωρεί σαν αρχή κανονιστική.

* * *

Ο δεύτερος τόμος της φιλοσοφίας του πολιτισμού «πολιτισμός και ήθικα συστήματα»³⁷ συνεχίζει την προσπάθεια για τη διερεύνηση της κοσμοθεωρίας σε σχέση με τὰ ήθικα στοιχεία. Η άγωνία του Σβάϊτσερ στη διαπίστωση της κατάπτωσης του πολιτισμού τον φέρνει στο χάος του κόσμου των επιγόνων που εξαφανίζεται. Από την αδυναμία της φιλοσοφίας που όρνήθηκε τὰ προβλήματα του πολιτισμού φτάσαμε στην έλλειψη της κοσμοθεωρίας και από κεί στην κρίση του πολιτισμού. Αλλά κοσμοθεωρία και βιοθεωρία είναι ανάγκη για κάθε πολιτιστική δημιουργία, αλλά είναι ακόμη ανάγκη να θεμελιωθούν πάνω στην ήθικη.

Μια μελέτη της ήθικης σκέψης θα τον κάνει να λύση και ένα ακόμη ζήτημα, το πρόβλημα των σχέσεων κοσμοθεωρίας και βιοθεωρίας, «τον δυισμό κοσμοθεωρίας και βιοθεωρίας»³⁸. Και να φτάση σε μια συνδιαλλαγή της κοσμοθεωρίας και βιοθεωρίας, της γνώσης του κόσμου και της θέλησης για τη ζωή που εκφράζεται στη νέα κοσμοθεωρία του σεβασμού της ζωής. «Μια νέα αναγέννηση είναι δυνατή σαν ή ανθρωπότητα ανακαλύψη ότι το ήθικό είναι ύψιστη αξία»³⁹. Έχουμε μια κρίση του πολιτισμού που χαρακτηρίζεται από τη μεγαλύτερη ανάπτυξη του υλικού από το πνευματικό. Αυξήθηκε ή γνώση μας και ή δύναμή μας χωρίς ανάπτυξη των πνευματικών στοιχείων του πολιτισμού. Αλλά από αυτό ακριβώς το γεγονός προέρχεται ο μεγαλύτερος κίνδυνος. Δεν υπάρχουν ι-

δεώδη ήθικά που να προσδιορίσουν τη ζωή και την πνευματική με την υλική διαφορά⁴⁰. Τα αίτια λοιπόν της κρίσης του πολιτισμού είναι πνευματικά γιατί ή μονόπλευρη πρόοδος στα υλικά στοιχεία έκανε περισσότερο δύσκολο τον πραγματικό πολιτισμό. Οί άνθρωποι έχασαν, δέν κέρδισαν έλευθερία, ουσιαστικά δέν υπάρχουν σήμερα έλεύθεροι. Η έρευνα των ήθικών συστημάτων γίνεται για να μπορέση να έντοπίση ο Σβάιτσερ τον βασικό ήθικό πυρήνα που υπάρχει στο βάθος, πίσω από τις έπιφανειακές αντίθεσεις των συστημάτων. Προσπαθει να φτάση σε μια ιδέα της ήθικότητας. Από τις δυνάμεις που πλάθουν την πραγματικότητα ή σημαντικότερη όπως πιστεύει είναι ή ήθική αρχή. Η βασική ήθική αρχή πρέπει να είναι όχι μόνο γενική αλλά και στοιχειώδης και έσωτερική. Από τις παγκόσμιες θρησκείες των Ίνδων και των Κινέζων με το πανθειστικό ένιστικό περιεχόμενο, περνάει στη δυϊστική κοσμοθεωρία του Ζωροάστρη, των Ίουδαίων προφητών, του Ίησού. Οί διανοητές της Κίνας και των Ίνδιων και οί θρησκείες τους δέχονται μιάν αρχή, ή ζωή είναι σε άρμονία με την κοσμική θέληση, ταυτίζεται μ' αυτή. Στις δυϊστικές θρησκείες και κοσμοθεωρίες έπικρατεί ή αρχή ότι ή ζωή δέν είναι σε άρμονία με τον κόσμο και ή ήθική θεία προσωπικότητα βρίσκεται έξω και πάνω από τον κόσμο. Στον Έλληνικό κόσμο έμφανίζονται όλα τα ρεύματα. Από τη Σωκρατική ήθική περνάμε στον Έπικουρισμό και τον Στωϊκισμό με βασική ήθική αρχή την ύποταγή. Ο Πλάτων με την άφηρημένη αρχή της ήθικότητας φτάνει σε μια ήθική άρνηση του κόσμου, ένω ο Άριστοτέλης αντίθετεί την άρετή ως ήθική αρχή και την μεσότητα ως ιδεώδες. Ο πρώτος κάνει το κράτος οικογένεια, ο δεύτερος βασιζει το κράτος στην οικογένεια. Και οί δύο απέτυχαν στο να δώσουν κοσμοθεωρία ικανή να ρυθμίσει τις σχέσεις του ατόμου με την κοινωνία. Και από αυτό το γεγονός αρχίζει ή πτώση της αρχαιότητας. Η Δυτική σκέψη δέχτηκε και τις ένιστικές επιδράσεις και τις δυϊστικές τάσεις όπως πήρε και τις κοσμοθεωρητικές συγκρούσεις των αρχαίων. Δέχτηκε τα στοιχεία του Στωϊκισμού και του Χριστιανισμού, της άφοσίωσης και της ύποταγής. Η Αναγέννηση άνοιξε το δρόμο στο νεώτερο κόσμο με την αισιόδοξη πίστη της στην πρόοδο, αλλά γρήγορα ή κοσμοθεωρία της έγκαταλείφθηκε. Ο 18ος αιώνας με τον όρθολογισμό σά σημαία, βασιζεται στην πεποίθηση για την πρόοδο και πιστεύει πως αρκει να θεοποιήσει το Λογικό, να δεχθί την Χριστιανική φρασεολογία και την ιδέα στην άθανασία της ψυχής για να πετύχει. Ο 20ος αιώνας παρουσιάζει τη φιλοσοφία προσανατολισμένη προς μια ύπερηθική κο-

σμοθεωρία χωρίς ιδεώδη πολιτιστικά. Και άφου είδε τα φιλοσοφικά συστήματα του παρελθόντος έρχεται να ζητήσει μια νέα αξιολόγηση και τοποθέτηση του ήθικού προβλήματος. Αρχίζει και πάλι να άπασχολείται με το πρόβλημα της κοσμοθεωρίας και βιοθεωρίας και το νόημα της ζωής. «Άγνοοϋμε έντελως τί σημασία έχουμε για τον κόσμο»⁴¹ παρατηρεί.

Η φύση είναι τόσο δημιουργική όσο και καταστρεπτική δύναμη, και άπολύτως άναίσθητη. Γι' αυτό πρέπει να φτάσουμε σε μια ήθική, που να είναι πνευματική άναγκαιότητα. Η νέα κοσμοθεωρία θα είναι «ότι έχουμε τη θέληση να διατηρήσουμε τη ζωή μας και κάθε είδος ύπαρξης που έπηρεάζουμε κατά κάποιο τρόπο, και να το φέρουμε στην ύψιστη του αξία»⁴². Άλλά άμέσως άναπηδούν έρωτήματα: τί νόημα έχει ή ζωή; Τι πιστεύουμε ότι γίνεται στον κόσμο; Μια προσπάθεια να συνδυασθί ή ζωή με τη γνώση. Το ήθικό πρόβλημα θα το λύσει ή ιστορία της ήθικής. «Άπό την ιστορία της ήθικής μαθαίνουμε ότι αντικείμενο της ήθικής έρευνας είναι ή ανακάλυψη της βασικής αρχής του ήθικού, αρχής ή όποία πρέπει να άναγνωρισθί σαν πνευματική άναγκαιότητα, και να φέρνει τον άνθρωπο σε μιάν έντονη ζωή και σχέση με την πραγματικότητα»⁴³.

Η νεώτερη σκέψη από τον κοινωνικό ώφελιμισμό του Μπένθαμ, το σύστημα της ήθικής αυτοτελείωσης του Κάντ, την άφομοίωση με το σύμπαν του Σπινόζα καταλήγει στην κατάφαση της ζωής. Ο Σβάιτσερ καταλογίζει ένα σφάλμα στη νεώτερη ήθική σκέψη, στο ότι δέν διέκρινε ότι ή ήθική της προσωπικότητας δέν πρέπει να θυσιάζεται στην ήθική της κοινωνίας γιατί είναι άνώτερη άπ' αυτή. Η ήθική πρόοδος άπαιτεί την αρχή της αυτοθυσίας, με άφοσίωση στη ζωή, με σεβασμό στη ζωή⁴⁴. Το Cogito ergo sum του Καρτέσιου θα πρέπει ή άληθινή φιλοσοφία να το θέσει διαφορετικά. Πρέπει να άπαντήσει «είμαι ζωή που θέλει να ζήση μέσα στη ζωή που θέλει να ζήσει». Αυτό δέν είναι μια δογματική αρχή αλλά μια βασική παρατήρηση. Η ήθική λοιπόν συνίσταται στο να δείξει σ' όλη τη θέληση για τη ζωή τον ίδιο σεβασμό που έχω για τη δική μου ζωή. Τότε κερδίζω τη βασική αρχή του ήθικού σά νοητική άναγκαιότητα. «Καλό είναι το να διατηροϋμε και να ένθαρϋνουμε τη ζωή. Κακό είναι να καταστρέφουμε και να έμποδιζουμε τη ζωή»⁴⁵. Έτσι το καλό και το κακό έξαρτώνται από την υλική ή πνευματική διατήρηση και προέκταση ή την καταστροφή και παρεμπόδιση της ζωής. Ένας άνθρωπος είναι ήθικός όταν άκούει την τάση να βοηθά όλη τη ζωή, όταν γι' αυτόν ή ζωή είναι ιερό. Το γεγονός της παρουσίας του ανθρώπου αυτού, του ήθικού ανθρώπου είναι πολυσήμαντο

γιατί παρουσιάζει μαζί με τη θέληση για τη ζωή τόν σεβασμό προς τη ζωή, και επομένως έχει αποκτήσει την ικανότητα να συλλαμβάνει την ολότητα του * Οντος. Η ήθική του σεβασμού της ζωής συνδέει το σεβασμό προς τη θέληση μέσα μου, προς την ύπαρξή μου, και έξω μου στην έξω από μένα ύπαρξη. Δεν πρόκειται για μια σχετική ήθική, γιατί θεωρεί κάθε καταστροφή ή αδικία προς τη ζωή, σε κάθε περίπτωση, αμάρτημα. Απαιτεί από όλους να αφιερώσουν μέρος της ζωής τους στους άλλους, στις συγκρούσεις ατόμου και κοινωνίας ήθικα θεωρεί ότι είναι υπέρ της ζωής. Κάθε άλλη αναγκαιότητα ή σκοπιμότητα είναι ανήθικη. Η ήθική προχωρεί όσο και ο ανθρωπισμός και ανθρωπισμός έννοείται το δικαίωμα στην ύπαρξη και την ευτυχία του ατομικού ανθρώπινου όντος. Η κατάρρευση του πολιτισμού προέρχεται από το γεγονός ότι η ήθικότητα αφέθηκε στην κοινωνία. «Μια αναγέννηση του πολιτισμού είναι δυνατή μόνο αν η ήθικότητα γίνεται κάθε μέρα και περισσότερο υπόθεση των ανθρώπινων όντων που σκέπτονται, και αν τα άτομα ζητούν να βεβαιώσουν τον έαυτό τους σαν ήθικες προσωπικότητες μέσα στην κοινωνία»⁴⁶. Ο πολιτισμός δεν χωρίζεται από την ήθική και αυτή από τόν ανθρωπισμό. Στόν όρισμό του πολιτισμού βρίσκουμε τριπλή πρόοδο: πρόοδο στη γνώση και στη δύναμη, πρόοδο στην κοινωνική οργάνωση, πρόοδο στην πνευματικότητα. Για του πολιτισμού την δημιουργία συνεργάζονται τέσσερα ιδεώδη: τὸ ατομικὸν ιδεῶδες, τὸ ιδεῶδες τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς οργάνωσης, τὸ ιδεῶδες τῆς πνευματικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀνάπτυξης, τὸ ιδεῶδες τῆς ἀνθρω-

πότητος καθόλου. Τὸ ιδεῶδες τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ σὲ κάθε σχέση τῆς ζωῆς διατηρεῖ τὴν ἀληθινὴ ἀνθρώπιν· φύση του. Τὸ νὰ εἶσαι πολιτισμένος σημαίνει ὅτι σὲ πείσμα τῶν συνθηκῶν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ μένεις ἀνθρώπινος. «Ὁ σεβασμὸς γιὰ τὴν ζωὴ, ἀπαιτεῖ σὰν ιδεῶδες τοῦ ὕλικου καὶ πνευματικοῦ εἶναι, ὅτι μὲ τὴν πληρέστερη δυνατὴ ἀνάπτυξη τῶν ικανοτήτων του καὶ τὴν εὐρύτερη δυνατὴ ἐλευθερία ὕλικὴ καὶ πνευματικὴ, πρέπει νὰ ἀγωνίζεται, νὰ εἶναι τίμιος μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ ἔχει ἕνα συμπαθητικὸ καὶ βοηθητικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ ὁλόκληρη τὴν ζωὴ ποὺ βρίσκεται γύρω του»⁴⁷. Μὲ τὴν τεχνικὴ πρόοδο ὁ πολιτισμὸς ἔγινε πρὸ δύσκολος ἀλλὰ ποτὲ δὲν νοεῖται χωρὶς ἀνθρωπισμὸ καὶ ἐλευθερία. Οἱ θεσμοὶ πρέπει νὰ προσαρμοσθοῦν στόν ἀνθρωπισμὸ καὶ πρώτη ἀνάγκη εἶναι νὰ ἠθικοποιηθοῦν οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες. Τὸ κράτος πρέπει ν' ἀλλάξη στάση, νὰ γίνῃ κι' αὐτὸ ἠθικὸ πρόσωπο. Ἡ ἠθικὴ κοσμοκατάφαση καὶ βιοκατάφαση ἀπαιτεῖ νέους δρόμους καὶ αὐτὸ περισσότερο σήμερα ποὺ τὰ κράτη βρίσκονται σὲ ἀδιέξοδο. Μὲ συναίσθηση τῆς εὐθύνης μας βλέπουμε πίσω ἀπὸ τὰ κράτη καὶ τοὺς λαοὺς τὴν ἀνθρωπότητα σὰ σύνολο, καὶ ἔχουμε ἐμπιστοσύνη στὴ δύναμη τοῦ πνεύματος γιὰ ἕνα πολιτισμένον κόσμον ποὺ πρόκειται νὰ ἔλθῃ. Ἔτσι κλείνει ὁ Σβάιτσερ τὸ «Πολιτισμὸς καὶ Ἠθικὰ συστήματα». Ἦταν ἀπαραίτητο νὰ ἔχουμε μιὰ κουραστικὴ ἴσως ἀνάλυση τῶν δύο τόμων ποὺ ἀποτελοῦν τὴν «φιλοσοφία τοῦ πολιτισμοῦ» γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ συζητήσουμε μερικὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζονται.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Εἶδαμε τὶς βασικὲς ἀρχὲς τῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Σβάιτσερ. Τὰ προβλήματα τῆς πορείας τῶν πολιτισμῶν παρουσιάζονται κυρίως σὲ ἐποχές ποὺ ἡ ἐξέγερση γίνεται διάσταση τοῦ ἀνθρώπου, σὲ καταστάσεις ποὺ ὅπως παρατηρεῖ ὁ Καμὺ⁴⁸ ἡ ὑπαρξη ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐξέγερση. Στὶς ἐποχές αὐτὲς οἱ ἀνθρώποι δὲν γνωρίζουν ἢ ἀρνοῦνται τὴν οὐσία τοῦ κόσμου καὶ προσδιορίζουν τὴν ζωὴ καὶ τὴν πορεία τους ἀπὸ τὰ μερικὰ χαρακτηριστικά του. Τότε ἀρνοῦνται καὶ τὴν πίστη στὴ διάρκεια καὶ τὴν πνευματικὴ ἐπιβίωση. Τὸ εἶναι δίνεται μὲ τὸ χρόνο, τὸ χρόνο ποὺ τὸ ἀρνεῖται καὶ τὸ καταργεῖ. Ὁ ἀνθρώπος ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει ἔξω ἀπὸ τὸν χρόνο ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει καὶ χωρὶς τὴν πίστη στὸ ἀπόλυτο σὰν αἰωνιότητα. Μέσα στὸ χρόνο τὸ εἶναι ἀποκτᾶ τὸ πραγματικὸ του περιεχόμενο καὶ οἱ μορφές του ἀποτελοῦν συνθέσεις μὲ καθοριστικὸ περιεχόμενο. Οἱ ἱστορικὲς συνθέσεις τῆς πο-

ρείας τοῦ εἶναι στὸ χῶρον καὶ τὸ χρόνο ἀποτελοῦν τοὺς πολιτισμούς. Γιατὶ ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶναι μόνο μιὰ λέξη, ἀλλὰ ἡ παρουσία ἀρχῶν ποὺ ἐπιβάλλουν μιὰ αξιολογικὴ ἱεράρχηση τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἕνα ἀπόλυτο ποὺ καθορίζει τὰ χαρακτηριστικά μιᾶς πορείας. Ἐνας πολιτισμὸς, δὲν εἶναι λέξη, εἶναι ἕνας κόσμος ποὺ σκέπτεται, αἰσθάνεται, ζῆ, διαμορφώνει ἀξίες βρίσκει ἕνα πρόσωπο. Γιατὶ ὁ πολιτισμὸς δὲν ἀποτελεῖ κάτι τελειωμένο, κάτι χωρὶς ζωὴ, χωρὶς ἐξέλιξη, κάτι ποὺ παρουσιάζεται ὁλοκληρωμένο σὰν τὴν Ἀθηνᾶ ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ Δία. Διαμορφώνει ἀλλὰ καὶ διαμορφώνεται, ζῆ καὶ πορεύεται, ἀντακτᾶ πιέσεις καὶ παρουσιάζει τάσεις, εἶναι μιὰ διαρκὴς προσπάθεια, ἕνας δημιουργὸς μορφῶν, ιδεῶν, πύστεων, συμβόλων. Καὶ τίποτα δὲν κλείνει ὅλο τὸ περιεχόμενό του, ἂν καὶ διατηρεῖ σὰν μιὰ βασικὴ ἀρχὴ παρ' ὅλες τὶς μεταστοιχειώσεις του, τὴν πίστη στὸ αἰώνιο

Άπό τις διαπιστώσεις αυτές βγαίνει πώς οί πολιτισμοί ή ό πολιτισμός δέν είναι άπλά και μόνο λογικός ή ήθικός σχηματισμός, ώστε μέ μιά μονομερή άνάλυση νά προσδιορίζεται ή φύση του και νά διαγράφεται ή πορεία του. Μιά μονομερή άνάλυση παρουσιάζει ό Σβάιτσερ. Ό Πιτίριμ Σορόκιν, ό κοινωνιολόγος αυτός πού άγώνίζεται άπό τή δική του θέση νά καταλάβη τά πολιτιστικά φαινόμενα, παρατήρησε ότι ή φιλοσοφία του Σβάιτσερ είναι άπόλυτα βουλησιοκρατική και άποδεικνύει όχι μόνο μιά θέληση γιά ζωή αλλά και μιά θέληση γιά πίστη⁵⁰. Επίσης θεωρεί τή θέση, ότι ό κύριος παράγων κάθε πολιτισμού είναι ό ήθικός ως δογματική. Τήν κοσμοθεωρία του σεβασμού τής ζωής τή βλέπει χωρίς ούσιαστική αξία γιατί πολλά άπό τά ήθικά συστήματα πού έξετάζει ό Σβάιτσερ μπορούν νά ύπηρετήσουν τήν άρχή του σεβασμού τής ζωής περισσότερο άπό τήν κοσμοθεωρία του. Η ήθική, παρατηρεί ό Σορόκιν, πού θεωρώ περισσότερο θεία είναι ή ήθική τής άπειρης αγάπης όπως παρουσιάζεται στην «έπί του όρους όμιλία» και στην «πρός Κορινθίους έπιστολή» του Άποστόλου Παύλου. Είναι κάτι περισσότερο περιεκτικό, περισσότερο καθολικό, περισσότερο θείο, άπό τήν ήθική τής βιοκατάφασης⁵¹.

Έκτός άπό τις παρατηρήσεις του Σορόκιν βασική διαπίστωση είναι όχι μόνον ή βουλησιοκρατική τάση του Σβάιτσερ αλλά και ή μηχανιστική σκέψη. Παρά τήν ήθική έπιφάνεια παρουσιάζεται μιά ούσιαστικά μηχανοκρατική κοσμοθεωρία, πού προέρχεται άπό τή μονόπλευρη θεώρηση του πολιτισμού. Ό Σβάιτσερ έτσι έχει δίκιο σ' ό,τι άρνεϊται αλλά βρίσκεται σέ διάσταση μέ τήν αλήθεια και τόν άνθρωπο σ' ότι έρχεται νά θεμελιώσει. Η κρίση του πολιτισμού είναι μιά πραγματικότητα, ή γνώση και ή δύναμη έγιναν αντιπνευματικά στοιχεία χωρίς ήθική βάση. Ό πολιτισμός έχει πολλά ήθικά στοιχεία, αλλά ή ήθική δέν καλύπτει παρά μόνο μιά πλευρά του. Άπό τήν κριτική τής φιλοσοφικής σκέψης πού κάνει, είδαμε ότι ύπερτιμά τό ρόλο τής φιλοσοφίας και τόν θεωρεί πρωταρχικό στοιχείο στην πορεία, στοιχείο πού άπό τή δύναμη ή τήν αδυναμία του καθορίζεται ή ζωή του πολιτισμού. Ένας όρθόδοξος ιστορικός τής Οικονομίας σαν τόν S. Clough ύπεστήριζε όμως πώς ύπάρχει σ' όλους τους μέχρι σήμερα γνωστούς πολιτισμούς μιά σχέση μεταξύ τής οικονομικής άνάπτυξης και τής πολιτιστικής άκμης⁵², πώς βασικό στοιχείο είναι τό οικονομικό. «Δέν ύπάρχει προϋπόθεση σημαντικότερη άπό τήν κατοχή οικονομικών αγαθών» γιά τόν πολιτισμό, θά ύποστηρίξη⁵³. Οί άνθρωπογεωγράφοι τής σχολής του Ράτσελ, σαν τόν Χάντιγκτον⁵⁴ θά δεχθούν πώς τό πρωταρχικό στοιχείο του πολιτισμού είναι τό γεω-

γραφικό, οί ιστορικοί τής τέχνης σαν τόν Πετρι⁵⁵ και τόν Λιγκέτι θά δοϋν σαν τό βασικό στοιχείο του πολιτισμού, τό αισθητικό στοιχείο.

Ποιός λοιπόν άπ' όλους έχει δίκιο και και σέ τί κριτήρια θά βασιστή ή κρίση μας; Ό Σορόκιν έχει έκφράσει μιά φρόνιμη και πειστική άποψη χωρίζοντας τους πολιτισμούς άνάλογα μέ τό στοιχείο πού επικρατεί σέ κάθε έναν και βρίσκει τρία είδη. Αισθησιοκρατικούς, Ιδεαλιστικούς και Ιδεοκρατικούς πολιτισμούς. Σέ κάθε είδος τό κύριο στοιχείο, τό πρωταρχικό γεγονός και ή συνεκτική άρχή είναι άλλη⁵⁷.

Άλλά ως μήν άπομακρυνθούμε άπό τόν Σβάιτσερ. Οί βασικές του διαπιστώσεις και ή μονομέρειά του τόν κάνουν άπλουστευτικό. Άφοϋ ή φιλοσοφία τά μπορεί όλα, άφοϋ ό πολιτισμός έχει ήθικό τό κύριο στοιχείο του, δέν μένει παρά νά προχωρήσει. Και έρχεται στην πρώτη άνάγκη, όπως πιστεύει του πολιτισμού, στην κοσμοθεωρία. Η φιλοσοφία θά τόν βοηθήσει νά φτιάση μιά ήθική κοσμοθεωρία. Άπό τά ήθικά συστήματα θά καταλήξη στην ήθική άρχή τής κοσμοθεωρίας του. Συνδυάζει τις βουλησιοκρατικές τάσεις μέ τήν ήθική, παντρεύει τήν ήθική μέ μιά αισιόδοξη αντίληψη και μάς παρουσιάζει τήν κοσμοθεωρία του, τήν κοσμοθεωρία του σεβασμού τής ζωής. Μπορεί κανείς νά θαυμάση τήν πίστη πού έμψυχώνει αυτή τήν κατασκευή, αλλά δέν μπορεί νά μήν άπορη μέ τις όλοφάνερες αδυναμίες του. Πρώτα-πρώτα ή φιλοσοφία δέν αποτελεί τό πρώτο στοιχείο του πολιτισμού ούτε ή κοσμοθεωρία τή βασική του προϋπόθεση. Αν ήταν αυτό κατορθωτό, μόνον έλλειψη πολιτισμού δέν θά είχαμε. Γιατί, ό πολιτισμός είναι κάτι πολύ περισσότερο άπό αυτά, τά περιέχει, δέν περιέχεται σ' αυτά. Ό Σβάιτσερ δείχνει πόσο εύκολα μπορεί νά φτιάξη κανείς μιά κοσμοθεωρία και ό κάθε άνθρωπος πάνω στη γή θά είχε νά προτείνη τή δική του. Πολλοί μάλιστα θά είχαν πολύ περισσότερες άπό μιά, θά είχαν γιά κάθε στιγμή τους μιά. Όπως βλέπει τόν πολιτισμό ό Σβάιτσερ, δέν είναι παρά ένα λογικό, άψυχο, άφηρημένο κατασκεύασμα πού μπορεί νά τά άποκτήση όλα έκτός άπό τή ζωή. Ό πολιτισμός όμως είναι ζωή, είναι έκφραση τής ζωής σ' όλες της τις μορφές. Αν τό πρόβλημα των πολιτισμών ήταν πρόβλημα κοσμοθεωρίας, δέν θά ύπήρχε ζήτημα κρίσης των πολιτισμών. Δέν έχουμε ως σήμερα ένα παράδειγμα κοσμοθεωρίας πού έφτιασε πολιτισμό, κοσμοθεωρίας λογικά οικοδομημένης πού ξεκίνησε και πέτυχε κάτι τέτοιο. Οί θρησκείες όταν τροποποιούν τήν πορεία του πολιτισμού δέν τό καταφέρνουν παρά στο μέτρο πού βάζουν ύπερβατικές, ύπερλογικές άρχές.

Ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ πειστικὴ ἀπάντη-
ση στὸ ζήτημα κοσμοθεωρίας καὶ πολιτι-
σμοῦ. Ἄς ποῦμε ὅτι ἡ βασικὴ κοσμο-
θεωρία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἦταν ἡ
πίστη ὅτι ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται σὲ ἄρ-
μονία μὲ τὸν κόσμον καὶ καταφά-
σκει τὴ ζωὴ στὴ λατρεία τοῦ παρόν-
τος του. Ποιὸς μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι
αὐτὸ ἦταν μιὰ τυπικὴ λογικὴ ἀρχὴ—κατά-
σκευάσμα πού διεμόρφωσε μιὰ εὐθύγραμ-
μη καὶ καθορισμένη πορεία, βασισμένη σὲ
μιὰ κοσμοθεωρία; Κανεὶς πιστεύει. Αὐτὸ
πού ὁ Σβάιτσερ βλέπει στὴν κοσμοθεωρία
μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς ὅτι ἀποτελεῖ τὸ θεο-
ποιημένο εἶδωλο τοῦ τυπολατρικοῦ ὀρθο-
λογισμοῦ. Καὶ κάτι ἀκόμα δίνει στὴν κο-
σμοθεωρία τὴ δύναμη νὰ μπορῇ νὰ ρυθ-
μίσῃ τὴν πορεία τῆς ζωῆς. Αὐτὸ ὅμως
εἶναι ἀπίθανο. Εἶναι ἀκόμη περισσότερο
μιὰ προσπάθεια νὰ στατικοποιηθῇ ἡ ζωὴ.
Ἄλλὰ πῶς εἶναι δυνατό μιὰ κοσμοθεωρία
μιᾶς δοσμένης ἱστορικῆς στιγμῆς νὰ γί-
νῃ καθοριστικὴ γιὰ τὴν αἰωνιότητα; Πῶς
μποροῦν δηλαδὴ οἱ κατηγορίες τοῦ παρόν-
τος νὰ ἀποκτήσουν καθολικὸ γιὰ τὸ χρό-
νο χαρακτήρα; Γιατί ἀσφαλῶς ἡ κοσμο-
θεωρία θὰ βασίζεται στὶς ἀνάγκες τοῦ
παρόντος καὶ σ' ὅ,τι τὸ παρὸν νομίζει σὰν
καθολικὴ ἀνθρώπινη ἀρχή. Ἄλλὰ ποιὸς ἀ-
ποκλείει ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα εἶδωλο τῆς
ἀγορᾶς ἢ κοσμοθεωρία πού θὰ ἐπιχειρῇ
νὰ δεσμεύῃ καὶ τὸ μέλλον; Ὁ Σβάιτσερ
δὲν διστάζει σ' αὐτό. Τὸ παρὸν γίνεται
ρυθμιστικὴ ἀρχή. Ἀναγνωρίζουμε εὐκόλα
σ' αὐτὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἀνθρώπου τοῦ 20^{οῦ}
αἰῶνα πού πιστεύει πῶς ἡ γνώση καὶ ἡ
δύναμη μποροῦν νὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ
καθορίσῃ τὴν πορεία τοῦ κόσμου. Ἔτσι
μὲ τὴ στατικοποίησιν τοῦ πολιτισμοῦ τὸ
σήμερα ἀπαλλοτριώνει τὴν αἰωνιότητα
καὶ τὸ ἐγὼ τὸ ἄπειρο. Ἄλλὰ πῶς εἶναι
δυνατὸ μιὰ στιγμὴ νὰ ὀρίσῃ ὅλο τὸ εἶναι
καὶ μιὰ μορφή ὅλες τὶς ἐκφράσεις τῆς
ζωῆς; Ὁ Σβάιτσερ δὲν συλλαμβάνει ὅλο
τὸ πρόβλημα, τὸ πρόβλημα τῶν ἀπροσ-
διόριστων γιὰ σήμερα τοῦλάχιστον στοι-
χείων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ κοσμοθεωρία του
δὲν μπορεῖ νὰ καλύψῃ τὸ κενὸ οὔτε νὰ
δώσῃ τὴν τελικὴ λύση σ' ἓνα πρόβλημα
πού ἔχει ἄπειρες δυνατὲς λύσεις. Ἡ κο-
σμοθεωρία, ἡ φιλοσοφία, ἡ ἠθικὴ ἐξαρ-
τῶνται ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν, ἐξαρτῶνται
ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα, ζωντανὰ στοι-
χεῖα τῆς ἱστορικῆς πορείας, ὄχι ἀπὸ
τὶς θεωρητικὲς συλλήψεις. Καὶ οἱ προσπά-
θειες τῶν θρησκείων, μὲ κοσμοθεωρητικὲς
ὀλοκληρωμένους προθέσεις, δὲν πέτυχαν νὰ
καλύψουν ὅλη τὴν πολλαπλότητα τῶν
μορφῶν τῆς ζωῆς. Στὸν μόνον τομέα πού
πέτυχαν ἦταν νὰ δώσουν μερικὲς ὑπερβα-
τικὲς ἀρχὲς σὰν κανόνες τῆς ζωῆς, πού
κι' αὐτὲς ἐξαρτήθηκαν ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ
θέση τους. Ἡ κοσμοθεωρία δὲν μπορεῖ
νὰ ἀξιῶσῃ οὔτε τὴ θέσιν τῆς θρησκείας

γιατί εἶναι λογικὴ ἀποκλειστικὰ καὶ ἱστο-
ρικὴ αὐστηρὴ παρουσία. Σ' αὐτὴ ὁ Σβάι-
τσερ στηρίζει τὶς ἐλπίδες τοῦ κόσμου, χω-
ρὶς νὰ μᾶς ἐξηγῇ γιατί ἡ διαίωσις τοῦ Α
ἱστορικοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελεῖ τὴν καλύ-
τερη γιὰ τὸν ἄνθρωπον λύση. Φόβος μπρο-
στὰ στὸ ἄγνωστο; Ὁχι. Ἐλλειψὴ πίστεως
στὶς μορφὲς τῆς ζωῆς, ἀδυναμία πού προ-
έρχεται ἀπὸ τὴν δυσκολία νὰ ἀπαλλαγού-
με ἀπὸ τὸ τώρα.

Ἡ κοσμοθεωρία θὰ ἀναστειλῇ τὴν κα-
τάπτωση τοῦ πολιτισμοῦ ἀλλὰ σ' αὐτὴ
τὴν περίπτωσιν θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ
σκεφθοῦμε τί θὰ ἦταν ὁ κόσμος ἂν ἡ
Αἰγυπτιακὴ θεοκρατικὴ σκέψιν μπορού-
σε νὰ διαίωσι τὴν ἀθλιότητα. Ἄλ-
λὰ μὲ τί δικαίωμα θὰ σταματήσου-
με μιὰ κατάπτωση; Πῶς μποροῦμε δη-
λαδὴ νὰ προεξοφλήσουμε τὴν πορεία
σὰν καταδικαστικὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ
πῶς μποροῦμε νὰ προδικάσουμε καταδικά-
ζοντας κάθε ἄλλη μορφή ἐκτὸς ἀπὸ τὴ ση-
μερινή; Ὅλες οἱ προσπάθειες πού πι-
στεύουν ὅτι μποροῦν τεχνητὰ νὰ παρατεί-
νουν τὸ σήμερα εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύ-
σιν τους ἀποτυχημένες. Τίποτα δὲν μπορεῖ
νὰ στατικοποιήσῃ τὴ ζωὴ γιατί καὶ οἱ πα-
λινδρομήσεις δὲν ἀποτελοῦν παρά νέα
στάδια. Κανένας θάνατος δὲν καταδικάζει
τὴ ζωὴ. Ὁ Σβάιτσερ πιστεύει πῶς μπορεῖ
νὰ κατοχυρώσῃ κοσμοθεωρητικὰ τὸν πολι-
τισμὸν. Μιὰ βελτιωμένη ἐκδοχὴ τῆς θρη-
σκείας τῆς προόδου, στατικὴ ὅμως, θάλε-
γε κανεὶς. Τὸ ἐγὼ ἀναφέρεται καὶ δὲν ἐ-
ξαρτᾶται ἀλλὰ ἐξαρτᾶ τὸν κόσμον, ὁ ἀν-
θρωποκεντισμὸς σὰν ἀναγέννησις τοῦ κό-
σμου στὸ ἐγὼ μου. Ἄλλὰ δὲν μπορεῖ ὁ
σκοπὸς τοῦ πολιτισμοῦ νὰ εἶναι αὐτός, τὸ
ἐγὼ εἶναι μέσα στὸν κόσμον, μπορεῖ νὰ ἐ-
ξαρτηθῇ ἀπ' αὐτὸν ὄχι νὰ τὸν ἐξαρτήσῃ.
Εἶναι μιὰ μορφή τοῦ κοσμικοῦ γίνεσθαι
ὄχι ὅλες του οἱ μορφές. Ἄλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ
αὐτὸ ἡ κοσμοθεωρία δὲν μπορεῖ νὰ φτιά-
σῃ πολιτισμὸν ἂν καταλαβαίνουμε τί εἶναι
πολιτισμὸς. Γιατί στὴν πραγματικότητα
πολιτισμὸς δὲν εἶναι κατασκευὴ ἀλλὰ δη-
μιουργία, δὲν εἶναι μόνον συνειδητὴ παρα-
δοχὴ ἀλλὰ καὶ ὑποσυνειδητὴ σχέση. Πρό-
κειται γιὰ δημιουργία στὴν ἐννοία ὅτι δὲν
εἶναι μόνον λογικὴ ἀλλὰ καὶ βίωσις. Ἀπὸ
τὴν ἀποψη αὐτὴ, ὅπως κάθε δημιουργία, ὁ
πολιτισμὸς δὲν ὀρίζεται ἐκ τῶν προτέρων,
ἀλλὰ ἐξηγεῖται ἐκ τῶν ὑστέρων. Δὲν ὑπα-
κούει σὲ νόμους ἀλλὰ προβάλλει νόμους.
Στὴν ἴδια τὴ φύσιν τῆς δημιουργίας ὑπάρ-
χει ἡ ἀρχὴ μιᾶς κάποιας ἀκαθοριστίας.
Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατό νὰ ὀρισθῇ τὸ ἀ-
καθόριστο; Γιὰ τὸν Σβάιτσερ ἀρκεῖ νὰ ὑ-
πάρχουν ἄνθρωποι ὄχι ἐμπνευσμένοι, ὄχι
ὄνειροπαρμένοι, ἀλλὰ ἀπλῶς λογιλοκρα-
τούμενοι πού νὰ θελήσουν καὶ μποροῦν νὰ
φτιάσουν πολιτισμὸν. Ἄλλὰ τί θὰ φτιά-
σουν; Ἐχουν τὶς μορφές τοῦ παρόντος,
μπορεῖ νὰ μὴν ἐπηρεασθοῦν ἀπ' αὐτὲς;

“Αν όμως επηρεασθούν από τις μορφές του παρόντος ή κοσμοθεωρία θά είναι σχετική. Θά παρουσιάσουν τόν σχετικισμό του παρόντος που ζητούν ν’ αποφύγουν.

“Η δημιουργία δέν είναι κατασκευή, δέν είναι μόνο μορφή με γνωστά στοιχεία, έχει κάτι που διαφεύγει τó λογικό όρισμό. Βασίζεται περισσότερο σε άσύλληπτα παρά σε άπτά στοιχεία. Γι’ αυτό κατασκευάζει κανείς μιá μηχανή δταν ξέρει ότι θά προορίζεται για έναν ώρισμένο σκοπό, δέν δημιουργείται όμως ένα έργο τέχνης με μόνο τά λογικά και τεχνικά στοιχεία τής κατασκευής. “Όταν υποστηρίζω τήν παρουσία μηχανιστικών αντιλήψεων στον Σβάιτσερ, έννοώ αυτό, γιατί παρά τó ήθικό πλαίσιο ή πίστη στην παντοδυναμία τής κοσμοθεωρίας προέρχεται από τήν παντοδυναμία στο πνεύμα τής τεχνικής. Παρά τήν ήθική έξειδανίκευση πιστεύει στην παντοδυναμία τών στατιστικών δυνατοτήτων για τή δημιουργία. Τó δημιούργημα όμως, τó έργο τέχνης ή κάθε πραγματική πνευματική μορφή, είναι κάτι πάρα πάνω από τά συστατικά του στοιχεία, κάτι πάρα πάνω από τó μάρμαρο στο έργο πλαστικής, παρά πάνω από τó μουσαμά και τó χρώμα στο έργο ζωγραφικής. Τó έργο τής δημιουργίας είναι πολύ μεγαλύτερο από τó δημιουργό του, από τήν άποψη ότι μ’ αυτό ó δημιουργός άρνεϊται τó χάος τής ζωής και τήν άγώνα τής ύπαρξης. Και από τή στιγμή που ó άνθρωπος σαν δημιουργός κατορθώνει να ξεπεράσει τις ύλικές του ανάγκες, γιατί πάντα ξεκινάει άπ’ αυτές, φθάνει με τó έργο του να άρνηθί τó χρόνο και τó θάνατο. “Ο πολιτισμός έχει τó χαρακτήρα που έχει κάθε γνήσιο έργο τέχνης που εκφράζει πολύ περισσότερα από όσα ó δημιουργός του ήθελε να πη, και που άπ’ αυτό και μόνο άποκτá υπερχρονικό νόημα. “Έτσι πολλοί πολιτισμοί δέν είναι παρά εκφράσεις τής ζωής που ó άνθρωπος βρίσκει τήν έλευθερία του. Είναι δυνατότητες έπικοινωνίας με τόν κόσμο και εύκαιρία άρμονίας με τή ζωή. “Ακόμη και στο πρόβλημα τής ήθικής ή σκέψη του Σβάιτσερ είναι επικίνδυνη, ó σεβασμός τής ζωής δέν είναι κάτι καλλίτερο από τήν άρχή τής αγάπης, τής αγάπης σαν έκφραση έπαφής με τó κοσμικό.

“Ο Σβάιτσερ έπίσης φαίνεται πως πιστεύει ότι μεγάλα φιλοσοφικά συστήματα και κοσμοθεωρίες είχαν σα βάση τήν άρνηση τής ζωής. Είναι παρεξήγηση. Δέν υπάρχει κοσμοθεωρία ή θρησκεία που να άρνεϊται τή ζωή και που φθάνει στο μηδέν. “Η έπιφανειακή άρνηση που φαίνεται σε πολλά άνατολικά συστήματα δέν αποτελεί παρά ουσιαστικώτερη κατάφασή της. Δέν άρνούνται τή ζωή αλλά τή χρονικά περιωρισμένη μορφή της, και ή άρνηση τής μορφής αυτής γίνεται για να έπιδιώξη τήν

ύψιστη κατάφαση. “Αρνούμαι τή ζωή στη σημερινή της μορφή θά πη ότι πιστεύω τόσο σ’ αυτή ώστε να μπορώ να άρνηθώ τή μιá μορφή της τήν πεπερασμένη, για να κερδίσω τó άπόλυτο. Γι’ αυτό οι κοσμοθεωρίες που δήθεν άρνούνται τή ζωή άποτελούν όμολογίες πίστης σ’ αυτήν, πίστης στην αιωνιότητά της. Και αντιμετώπιζουν με περισσότερη πίστη τó μέλλον γιατί πιστεύουν πως καταλαβαίνουν τó παρόν. “Έτσι κερδίζουν τήν αιωνιότητα σαν ταύτιση του είναι με τó άπόλυτο. Γιατί οι υπερβατικές προσπάθειες τών κοσμοθεωριών και τών θρησκειών δέν άποβλέπουν παρά στην άνάγκη του ανθρώπου να νικήση τó θάνατο και να κυριαρχήση στο χρόνο. Βρίσκονται στην άδυναμία του ανθρώπου να πιστεύση στο τέλος του και στην πίστη ότι ó θάνατος μπορεί να μην είναι τέλος, αλλά άρχή.

Θεωρητικά ή κοσμοθεωρία του σεβασμού τής ζωής παρουσιάζει μιá πρόοδο. “Όχι βέβαια σε σχέση με τή θρησκεία τής αγάπης που παρά τις ιστορικές ψευδομορφώσεις άποτελεί ό,τι πιο μεγάλο άκουσε ως τά σήμερα ó άνθρωπος, αλλά για τις κοσμοθεωρίες που ó άνθρωπος γίνεται μέσο. Είναι όμως κι’ αυτή ένα όστρακο που δέν έχει περιεχόμενο. “Η κοσμοθεωρία άποτελεί μέρος του πολιτισμού και τó μέρος δέν μπορεί να υποκαταστήση τó όλο. “Αλλωστε άς μη ξεχνούμε ότι δέν άρκει ή πρόθεση για τήν έπιτυχία, παρά πολλές καλές προθέσεις έφτασαν σε πάρα πολύ κακά άποτελέσματα. Πολλές από τις προθέσεις που ξεκίνησαν για τόν άνθρωπο και τή σωτηρία του έφθασαν να τόν κάνουν μέσο για άλλους σκοπούς.

“Η έποχή μας που παραδέρνει μέσα σ’ ένα χάος που τó δημιούργησαν οι όρθολογιστικές παρανοήσεις του περασμένου αιώνα, δέν βλέπει άκόμη τίποτα. Τó κενό που άφησε τó γκρέμισμα τών θρησκευτικών υπερβατικών συστημάτων, δέν τó καλύπτει άκόμα τίποτα. “Έτσι ó κόσμος συνθλίβεται από τήν πολιορκία τής άφηρημένης και άσαρκης σκέψης, που ένω δέν δέχεται τίποτα έξω από τόν κόσμο, δέν έχει να δώση τίποτα μέσα στον κόσμο. “Η άνάγκη τής έπιστροφής στον άνθρωπο γίνεται κάθε μέρα και πιο έντονη. “Η άρχαία σκέψη τής κλασικής Έλλάδας έδειχνε ένα δρόμο άφου έστησε με τήν πλαστική τήν εικόνα του ανθρώπου σαν Θεού, και με τήν τραγωδία τήν τραγικότητα τής ζωής σε σύγκρουση με τή μοίρα. “Έδειξε ένα δρόμο που προετοίμαζε τόν Χριστιανισμό με τήν προσπάθεια που κάνει να δη τόν Θεό σαν άνθρωπο. Είναι τó πιο μεγάλο χαρακτηριστικό τής έλληνικής σκέψης και χάρη σ’ αυτή ó Χριστιανισμός έγινε ή θρησκεία του προσωπικού θεού, του Θεού που πεθαίνει για όλο τόν κόσμο και για κάθε άνθρωπο χωριστά, που πλησιάζει τόν κάθε

άνθρωπο και του μιλάει και τον ακούει, που πονάει τον πόνο του κάθε ανθρώπου σε κάθε στιγμή. Μ' αυτό ξεπέρασε ο Έλληνας την απρόσωπη σκέψη του Ίουδαϊκού Ίεχωβά που δεν βλέπει παρά σαν κύριος τον κόσμο.

Το χάος του κόσμου μας μεγάλωσε από την άποτυχία του ανθρώπου να μείνει άνθρωπος. Η ιστορία που είναι μια προσπάθεια του ανθρώπου να βρή τον άνθρωπο στο χρόνο, δεν κατόρθωσε να δώσει παρά την προβολή των σχετικιστικών στοιχείων του κόσμου. Ακόμα πιστεύει, λατρεύει θα έλεγα το απρόσωπο γεγονός, το γεγονός που θεοποιεί ενώ θαπρέπε και μπορούσε να βρή πέρα από αυτό τον άνθρωπο. Αυτό όμως δεν δικαιολογεί καμιά απαισιοδοξία. Όταν κανένας είναι απαισιοδόξος, δείχνει ότι δεν πιστεύει στη ζωή, δεν πιστεύει στον πλούτο των μορφών της, στις άπειρες δυνατότητες του ανθρώπου σαν λογικού όντος με υπερβατικές ανάγκες. Φτωχαίνει τον άνθρωπο και τη ζωή, γιατί μεταφέρει ένα πρόσκαιρο αδιέξοδο, τους φόβους του ανθρώπου σ' ολόκληρη την αιωνιότητα. Η πίστη στις απεριόριστες δυνατότητες του ανθρώπου και στην άπειρία των μορφών της ζωής δεν επιβάλλεται από μια απλή υπόθεση γιατί αποτελεί μια ανάγκη του είναι.

Προσπάθησα να καταλάβω όσο μπορούσα, ένα από τα βασικά έργα του Σβάιτσερ, το έργο που πιστεύω πως συνοψίζει τη σκέψη του. Ο Σβάιτσερ είναι ένας μεγάλος διανοητής που αγωνίζεται στήθος με στήθος με τη δυστυχία και πονάει για τον άνθρωπο και την τραγική κατάστασή του. Για την πτωχή σε μορφές εποχή μας, για την εποχή από την οποία λείπουν οι μορφές με ψυχικό βάθος και πνευματικό περιεχόμενο, είναι ένα ήθικό πρόσωπο που πλουτίζει τον κόσμο. Και κάτι παρά πάνω. Είναι ένας δάσκαλος ανθρωπισμού με την πράξη του.

Ο ίδιος είπε κάποτε ότι είναι ένας όνειροπόλος και θέλω να προσθέσω ότι είναι και ένας ρομαντικός. Γιατί, είναι ρομαντισμός και μάλιστα γνήσιος ρομαντισμός που να ζητάει την ανθρώπινη δυστυχία στην καρδιά της Αφρικής όταν υπάρχει τόση κοντά του. Είναι ρομαντισμός ή πίστη του ότι αρκεί ένα ατομικό παράδειγμα για να λείψει ή δυστυχία. Αλλά η εποχή μας έχει ανάγκη περισσότερο από κάθε άλλη από όνειροπόλους και ρομαντικούς. Είναι τόσο στεγνή, τόσο κρύα, τόσο μακριά από κάθε ανθρώπινη ζεστασιά, ώστε ο ρομαντισμός και η ψυχική ανάταση να γίνεται ανάγκη. Διαφωνώ με τα συμπεράσματα του Σβάιτσερ στη «Φιλοσοφία του Πολιτισμού» γιατί συμφωνώ με τις πράξεις του. Βλέπω τη «Φιλοσοφία του Πολιτισμού» του σαν μια ψυχρή λογική κατασκευή παρά τις γενικές αρχές και τις ηθικές προθέσεις, ενώ το παράδειγμά του είναι μια πράξη της καρδιάς που βρίσκεται πάντα κοντά στο συγκεκριμένο ζωντανό άνθρωπο, «Όσο δεν συμφωνώ με τη «Φιλοσοφία του Πολιτισμού» άλλο τόσο θαυμάζω έναν άνθρωπο που η πορεία του στον κόσμο είναι ανθρώπινη στην ψηλότερη έννοια. Ο ίδιος πιστεύει πως η δράση του υπαγορεύεται από τη φιλοσοφία του, γι' αυτό αρχίζοντας έγραψα ότι είναι από τους λίγους διανοητές που παρουσιάζει συνέπεια. Μ' όλες τις αμφιβολίες, τις αντιρρήσεις, τους δισταγμούς για τη σκέψη του, δεν μπορώ να μη θαυμάσω έναν από τους λίγους ανθρώπους που κατορθώνει μέσα σ' αυτό το χάος να μείνει άνθρωπος. Θαυμάζω τον άνθρωπο, πιστεύω στο παράδειγμά του, χωρίς να παραβλέπω ότι η φιλοσοφική του σκέψη είναι μια προσπάθεια να στατικοποιηθεί η ζωή και ίσως μια προσπάθεια επιστροφής στο παρελθόν. Αλλά τίποτα δεν γυρίζει πίσω, πολύ περισσότερο δε τίποτα δε σταματά.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

31) ε. α. σελ. 64.	45) ε. α. σελ. 242.
32) ε. α. σελ. 68-69.	46) ε. α. σελ. 263.
33) ε. α. σελ. 79-82.	47) ε. α. σελ. 270.
34) ε. α. σελ. 85-86.	48) ε. α. σελ. 280.
35) ε. α. σελ. 93-94.	49) Albert Camus : L'Homme révolté, σελ. 36.
36) ε. α. σελ. 105.	50) Pitirim Sorocin Social philosopher of an age of crisis (σελ. 183).
37) A. Schweitzer: Civilisation and Ethiks (ό δεύτερος τόμος της τριλογίας που πρόκειται να είναι η φιλοσοφία του πολιτισμού).	51) ε. α. σελ. 272.
38) A. Schweitzer Civ. and Ethiks πρόλογος XV-XVI.	52) Shepard Clough Rise and Fall of civilisation σελ. 17.
39) A. Schweitzer Civ. and Ethiks πρόλογος XXIII.	53) ε. α. σελ. 19.
40) A. Schweitzer Civ. and Ethiks σελ. 2.	54) E. Huntington Mainsprings of civilisation passim.
41) » » » » » » 204.	55) Flinders Petrie : The revolutions of civilisation,
42) ε. α. σελ. 209.	56) Paul Ligeti : Der weg aus dem chaos.
43) ε. α. σελ. 217.	57) Pitirim Sorocin Social cultural dynamics tom. II passim.
44) ε. α. σελ. 236.	

Χ. ΧΡ.